

SLOVENISTIKA 10

SZERKESZTETTE
Lukácsné Bajzek Mária

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2017

Megjelent az ELTE támogatásával

SZAKMAI LEKTOROK

Jožica Čeh Steger

Zsilák Mária

NYELVI LEKTOR

Mladen Pavičić

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ

Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője

Sorozatszerkesztő Lukács István

A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

ISSN 1789-3976

ISBN 978-963-284-885-3

VSEBINA

UVOD

Marija Bajzek Lukač.....7

Marko JESENŠEK

Internacionalizacija in vloga slovenskega jezika
v univerzitetnem izobraževanju.....9

István LUKÁCS

Prešernova in Petőfijeva »Železna cesta«
Pot do ljubezni in svobode.....19

Miran HLADNIK

Novo od Prešerna.....29

Vlado NARTNIK

Od nedoločne do določne oblike
slovenskih pridevnikov.....39

Miran ŠTUHEC

Lirika Uroša Zupana do l. 2000.....47

Mojca SMOLEJ

Psevdohipotaktične konstrukcije.
Primer členkovnih stavkov.....59

Silvija BOROVIK

Tematika večkulturnosti, medkulturnosti
in identitete v izbranih esejih Aleša Debeljaka.....71

Mihaela KOLETNIK

Frazemi s sestavinama *pes* in *maček*
v gornjeseniškem govoru.....87

Mojca NIDORFER ŠIŠKOVIČ	
Mednarodno sodelovanje v mreži slovenistik na tujih univerzah.....	103
Tone SMOLEJ , Mladen PAVIČIĆ	
Josip Ogrinec in Madžarska.....	117
Natalija ULČNIK	
Raba oblike <i>človeki</i> v slovenščini.....	129
Damjan HUBER	
Besedilna fonetika v slovenskih pravopisnih in pravorečnih priročnikih.....	143
Mira IVIČ KRAJNC	
Humorja ni nikoli preveč ... ali pač.....	157
Blanka BOŠNJAK	
Žanrske prvine v sodobni slovenski kratki prozi.....	169
Alma VÁRKONYI	
Odnos do Boga v poeziji Jánosa Pilinszkega in Edvarda Kocbeka.....	181
Gergely BAKONYI	
Repcija sodobne slovenske književnosti v luči prevodov.....	191
Előd DUDÁS	
Pretekli časi v Martjanski pesmarici.....	199
György RÁGYANSZKI	
János Fliszár in njegov slovensko-madžarski slovar.....	209
Marija BAJZEK LUKAČ	
Razvoj besedilnih vrst in jezika pri prekmurskih evangelikičanskih pisateljih 18. stoletja.....	217

Pretekli časi v Martjanski pesmarici

ELŐD DUDÁS

*Filozofska fakulteta Univerze Loránda Eötvösa, Múzeum krt. 4/D,
1088 Budapest, dudaselod@gmail.com*

Prispevek se osredotoča na predstavitev preteklih časov v najstarejši rokopisni pesmarici prekmurskega slovstva, tj. Martjanski pesmarici. Kratkemu uvodu o sami pesmarici in njenih najpomembnejših raziskovalcih sledi predstavitev posameznih nesestavljenih (aorist, imperfekt) in sestavljenih preteklih časov (preteklik, predpreteklik). Vsi pretekli časi so predstavljeni s konkretnimi primeri iz pesmarice. Drugi del prispevka se ukvarja z izvorom teh preteklih časov v pesmarici. Verjetno gre za vpliv srednjeveških čakavskih zbornikov, ki vsebujejo mešana čakavsko-kajkavska besedila, v katerih sta aorist in imperfekt lepo ohranjena.

A tanulmány a muravidéki szlovén irodalom legrégebbi kéziratos énekeskönyvének, a Martyánczi-énekeskönyvnek a múlt időit mutatja be. Az énekeskönyvről és annak legfontosabb kutatóiról szóló rövid bevezetést az egyes múlt idők – egyszerű (aorisztosz, imperfectum) és összetett (perfectum, plusquamperfectum) – bemutatása követi, amelyet az énekeskönyvből vett példák illusztrálnak. A tanulmány második része az énekeskönyv múlt időinek lehetséges forrásaival foglalkozik. Feltehetően a középkori ça-horvát kódexek hatásáról van szó, amelyek kevert ça-kaj-horvát szövegei megőrizték az aorisztoszt és az imperfectumot is.

Ključne besede: Martjanska pesmarica, pretekli časi, knjižna prekmurščina, knjižna kajkavščina, srednjeveški zborniki

Kulcsszavak: Martyánczi-énekeskönyv, múlt idők, muravidéki szlovén irodalmi nyelv, kaj-horvát irodalmi nyelv, középkori kódexek

0 UVOD

Z Martjansko pesmarico sem se začel ukvarjati leta 2009. Takrat sem zbiral madžarske izposojenke in kalke iz pesmarice, ki sem jih pozneje predstavil v svoji diplomski nalogi. Že takrat sem opazil izjemno bogastvo preteklih časov v pesmarici, saj sta poleg preteklika in predpreteklika prisotna tudi aorist in imperfekt, ki ju v drugih delih prekmurskega slovstva ne

najdemo. Prav tako ju ni v drugih rokopisnih pesmaricah, ki so nastale po Martjanski pesmarici. V bogatem izročilu knjižne prekmurščine je torej Martjanska pesmarica edino delo, v katerem sta izpričana aorist in imperfekt. V tem prispevku predstavljam posamezne pretekle čase Martjanske pesmarice s konkretnimi primeri. Poleg tega skušam tudi odgovoriti na doslej odprti vprašanja, od kod sta lahko aorist in imperfekt prešla v pesmarico in kakšno vlogo je pri tem imel kajkavski knjižni jezik.

1 MARTJANSKA PESMARICA

Martjanska pesmarica ima pomembno vlogo v zgodovinskem razvoju prekmurskega knjižnega jezika, saj velja za najstarejšo rokopisno pesmarico. Njen glavni raziskovalec in tudi urednik njene znanstvenokritične izdaje (MP) je bil Vilko Novak (1997). Poleg njega so se s pesmarico ukvarjali tudi Franjo Fancev (1935, 1939), Olga Šojat (1973), Imre Bori (1973) in István Lukács (2003, 2005). Raziskovalci jezika Martjanske pesmarice se doslej niso lotili podrobnejše analize preteklih časov pesmarice. Vilko Novak tako piše o zanimivosti preteklih časov v svoji obsežni uvodni razpravi znanstvenokritične izdaje:

»Najbolj tuje pa delujejo v kajkavsko-prekmurskem besedilu številne imperfektive in aoristove oblike, ki dokazujejo ne le zelo arhaični značaj besedil, marveč tudi njih nastanek v nekajkavskem okolju. Žive pa so v 17. stoletju še v kajkavskih knjigah.« (Novak 1997: 54)

Martjanska pesmarica je sestavljena iz petih različnih delov, ki so tudi po starosti različni. Najstarejši del pesmarice je peti del, ki je nastal proti koncu 16. stoletja in vsebuje najbolj zanimivo besedilo pesmarice, tj. ...*Csákovom Turni*.... Tudi četrti del pesmarice je iz 16. stoletja. Prvi trije deli pa so verjetno nastali v 17. stoletju. Prvi del pesmarice vsebuje adventne in božične pesmi, drugi postne in velikonočne, tretji pa binkoštno. V četrtem delu pesmarice najdemo različne nabožne pesmi, nedokončano daljšo pesnitev o Mariji Magdaleni in prevod madžarske *Cantio de Rakoczio*.

2 PRETEKLI ČASI V MARTJANSKI PESMARICI

Vse oblike preteklih časov se pojavljajo v vseh petih delih pesmarice, ki jih želim predstaviti s pomočjo konkretnih primerov.

Praslovanščina je imela bogat sistem preteklih časov, ki ga je delno poznala iz praindoevropsčine, v kateri sta bila prisotna preteklik in aorist (Ivšić 1970: 230; Meier-Brügger 2003: 165). Imperfekt velja za praslovansko inovacijo (H. Tóth 1999: 128). Pretekle čase uvrščamo v dve skupini, in sicer v nesestavljene (aorist, imperfekt) in sestavljene pretekle čase (preteklik, predpreteklik).

2.1 Nesestavljeni pretekli časi

2.1.1 Aorist

Aorist označuje samostojno preteklo dejanje, potek dogajanja in končano dejanje. Praslovanščina je imela tri oblike aorista: krepki, sigmatični in razširjeni aorist (Ivšić 1970: 263). Zadnji velja za najmlajšega, saj se v večjem številu pojavlja v mlajših starocerkvenoslovanskih spomenikih (Ivšić 1970: 263). V Martjanski pesmarici se pojavljajo naslednje oblike aorista, npr. sigmatični aorist: »Prekléti Turczi hitro *nacsiniffe*, / velike Sancze, lzvoimi Patancziami, / *pocseffe* terti Szigeta Várassa zevfzeh ftiri lztáni prekroto hitaho.« (MP: 331); »Prekleti Turczi Tou mi *premi/zlis*, / se, Szigecsko Grabo zacsesle prekopati [...]« (MP: 332); in razširjeni aorist: »*Rekofse* ti Angelye, vi Galilenfzki / Mose kai lztoite csudécs sze, [...]« (MP: 228); »Grabo zakopati, z Vunom ino zem,, / lom na vsze ftiri lztrani, na jagno *poidofse* Szigecski Junaczi, lzpaska,, / mi ondi vnogo posztreilasle.« (MP: 332); »Zrinszki Mikloffo Liszta *doneszosfe*, i lzam ga prija ino vetak recse, [...]« (MP: 333).

2.1.2 Imperfekt

Imperfekt označuje vzporedno dejanje z nekim drugim preteklim dejanjem. V Martjanski pesmarici najdemo precej oblik imperfekta. Najlepši primer je imperfekt dvojine glagola *biti*, ki ga najdemo v petem delu pesmarice, in sicer v že omejenem besedilu ...*Csákovom Turni...*: »Patanczii dvei vu Szigetü be,, / szta, gda od Szigeta oni vun szpu,, / fztífle ino obei dvei kjedno vun szpu,, / fztífle ne bé toga Sancza koga ne u,, / zmeta.« (MP: 331). Poleg tega pa lahko najdemo še več primerov za imperfekt, npr.: »Lisztyem te zelenyem, on Telo / szve szkrivasfe, od greha i szra,, / mote, ondi szkriti s-nyim nemo,, / resfe, negh szramoto veliko, i smeh,, / kofzt terpesfe.« (MP: 83); »Zdaleka Modri doidos,, / se nyega daruvasfe, [...]« (MP: 105); »Sztari Simeon Prorok, / to govorjasfe Mariæ, [...]« (MP: 109); »Vszamogocsen be od / huda Judálla, predan be od szvo,, / jega szluga, [...]« (MP: 171); »[...] zvelikim kricsom kAnállu / pelasse, náffe zvelicsanye.« (MP: 186); »Vucsniczi vóruvasfe, i vjednoi / mízli ofztaffe, neprefztanoma molyasse [...]« (MP: 238).

2.2 Sestavljeni pretekli časi

2.2.1 Preteklik

Izraža stanje v sedanjosti, ki je povzročeno s preteklim dejanjem. Tvorimo ga s sedanjikom glagola *biti* in delžnikom na *-l*. Preteklik je postal univerzalni pretekli čas v vseh slovanskih jezikih, ki so izgubili aorist in imperfekt (Babič 2008: 193). Tako tudi v slovenščini in kajkavščini, zato je razumljivo, da najdemo največ primerov tudi v naši pesmarici, npr. »Od Nebesz prido An,, / gyelye, paszterem szo / nazveifztili, da jedno / Deitecze Mlado, lesi vjednih te,, / sznih jaszlaih.« (MP: 100); »Glih tako ta dvá Tolvaja, ka szta bila / nevernika, nyemu szta fze szpotala:« (MP: 164); » [...] mene je na szvoi kep, sztvoril da / szem bil leip, v Paradisomi szem / sztál, i vszako-

mu *szem bil* jasz králl.« (MP: 189); »Od Duha Szvétoga Xtuffa / obecsanye *szpunilo fze je*.« (MP: 235); »[...] Christus je za nász vřzeih *Vmrél*, i fitek nam je zpravil.« (MP: 299); »Kada vJerusalem onedvi pride,, / ta, za Xtus Jesuffa, ondi zvedava,, / ta, da v Templomi vucli oni *Zezna*, / li *fzta*, zato letuvanyem za nyim *isli jefzta*.« (MP: 321); »To řzveto histvo Bogh je *napravil* / vParadisomi řzam je *poterdil*, zal,, / domasom je tak *zapecsatil*, za tre,, / tye zroke bogme to *fzpravil*.« (MP: 353).

2.2.2 Predpreteklik

S predpreteklikom izražamo preteklo stanje, ki je bilo povzročeno s predhodnim preteklim dejanjem, predčasnost v preteklosti ali dejanje v davni preteklosti (Babič 2008: 193). Tudi predpreteklik velja za slovansko inovacijo, ki se pojavlja namesto ind. plusquamperfekta (H. Tóth 1999: 138), vendar ni jasno, ali ga je imela že praslovanščina, ali pa se je izoblikoval malo pozneje (prim. H. Tóth 1999: 138). Dejstvo pa je, da je izpričan v stari cerkveni slovanščini. V pesmarici izpričani predpretekliki so tvorjeni na dva načina, in sicer z imperfektom glagola *biti* in deležnikom na *-l*, npr. »Jesus pravicsnih vupanye, / ktebi kricsecsim szi řzercze, / Tebe iscsocsim ki ne *be noszil* / naidejocsim te dobro vsze.« (MP: 89); »Pilatus tou *be zafztopil*, od / Sidovov kai ki vecs ne bil, [...]« (MP: 163); »Szte nocsne temnořtzi řzi me, / ka me *obvzela besfe*, verno vun,, / ka ořzlobodil, i na dneřz gori zbudil« (MP: 260); »Christuf Zvucsniki kovoi fze / vernofse, i řchifztom Deviczom / Mariom navkupe, kada zGo / lileæ truden *priffel besfe* pri / nyoi pocsinofse tak Varaf / poidofse.« (MP: 316); »Ino hitri Turczy to mi premifzlis,, / se, nekoliko jezér kol *besfe pripelali*, te / mehke vune i zlepoga pola i snye,, / ga Sancze vcsinisfe nacsiniti« (MP: 331); »Zrinřzki Nicolaus Liszta *besfe pizsal* [...]« (MP: 333) in perfektom glagola *biti* + deležnik na *-l*, npr. »Otecz Gofzpodin Bogh / davno je *bil obecsaf*, naf,, / im pervim Ocsakom [...]« (MP: 77); »Ar je tou *odlocsil bil*, prei,, / di neg je te řzveit řztvoril, [...]« (MP: 107).

3 MOŽNI IZVORI PRETEKLIH ČASOV V MARTJANSKI PESMARICI

V luči te kratke predstavitve lahko ugotovimo, da je bil sistem preteklih časov v Martjanski pesmarici zelo bogat. Aorist in imperfekt nista ohranjena v poznejših delih prekmurskega slovstva, najdemo pa ju v nekaterih delih kajkavske književnosti, predvsem v pesmaricah, npr. v *Pavlinskem zborniku* (1643). Kljub temu lahko dodamo, da ne veljata za izvirni prvini kajkavskega jezika.

Zanimivo vprašanje je, od kod izvirata aorist in imperfekt v Martjanski pesmarici? Verjetno gre za vpliv hrvaške glagoljaške književnosti. V 15. stoletju je nastalo precej mešanih besedil, ki ne vsebujejo le čakavskih prvin, temveč odražajo tudi nekatere kajkavske značilnosti. Ta besedila najdemo v zbornikih, ki so večinoma nastali v 15. stoletju, npr. *Vinodolski zbornik* (prva polovica 15. stoletja), *Petrisov zbornik* (1468), *Koluničev zbornik* (1468), *Tkonski zbornik* (prva četrtnina 16. stoletja), *Žgombičev zbornik* (16. stoletje), *Grškovičev zbornik* (druga polovica 16. stoletja). Ti zborniki so nastali na prostoru, ki zajema območje južno od Vinodola do Otočeca in Gacke ter severnovzhodno od Vinodola z Modušem do Pokuplja (Oczkova 2010: 134). Največ kajkavskih prvin zrcali *Petrisov zbornik*, zlasti njegov zadnji del. Kajkavske značilnosti so fonetske, morfološke in besedoslovne, npr.

- psl. **ě* > *e* ali *i*, npr. *greh*, ampak *svit*;
- *mn-* > *vn-*, npr. *vnogo*;
- protetični *v-*, npr. *vuč*, *vulici*;
- rotacizem, npr. *moraše*, *morahu*;
- tvorba prihodnjika s prihodnjiškimi oblikami glagola *biti* (*bum*, *buš*, *bu*, *bumo*) in nedoločnikom, npr. *ako vavek buš goriti*;
- kajkavizmi, npr. *kaj*, *koteri*, *niče*, *zopet*
- veliko število madžarskih izposojenk, npr. *beteg*, *harc*, *šereg* (prim. Oczkova 2010: 135).

Po mnenju Barbare Oczkove (2010: 137) so glagoljaši zavestno vključevali prvine govornega jezika v besedila, ker so na ta način želeli cerkveno slovanščino približati bralcem in olajšati težave pri razumevanju besedil.

Tukaj navedeni zborniki so vsi napisani z glagolico in zrcalijo izročilo stare cerkvene slovanščine in jezikovne značilnosti okolice, v kateri so nastali. Po eni strani so ti zborniki dokaz za intenziven stik med čakavskim in kajkavskim prostorom, in to je lahko prispevalo tudi k nastanku mešanih besedil. Po drugi strani pa je popolnoma mogoče, da sta lahko na ta način aorist in imperfekt brez večjih težav prešla v kajkavsko slovstveno izročilo.

Aorist in imperfekt sta v teh zbornikih lepo ohranjena. To lahko dokažemo s primeri iz Petrisovega zbornika (1468), v katerem najdemo pomembno besedilo, ki je v zgodovini hrvaške književnosti omenjeno kot *Rumanac trojski*. Vse tukaj navedene primere navajam po monografiji Lászla Hadrovicsa (Hadrovics 1955) in po njegovem prepisu v latinico: »iděše, gdě slišaše junake i vitezi« (Petrisov zbornik: 122); »A one pridoše u košulach« (Petrisov zbornik: 123); »moei služ'be suen'e ino [ne] bě« (Petrisov zbornik: 125); »a h'ćeri prieše ruho i biser« (Petrisov zbornik: 128); »i vele se Grci boěhu« (Petrisov zbornik: 129); »I vzěše Troju ělom« (Petrisov zbornik: 134). Tudi ti primeri dobro zrcalijo, da sta bila aorist in imperfekt prisotna v teh zbornikih in sta prešla tudi v poznejša kajkavska besedila.

4 SKLEP

V prispevku so predstavljene vse oblike preteklih časov v Martjanski pesmarici, med katerimi se največkrat pojavljata preteklik in imperfekt. Za aorist in predpreteklik najdemo v pesmarici manj primerov. Izvir aorista in imperfekta v najstarejši rokopisni pesmarici prekmurskega slovstva moramo iskati v tistih glagoljaških zbornikih, ki so nastali v 15. stoletju in vsebujejo mešana čakavsko-kajkavska besedila. Izročilo teh preteklih časov je v knjižno prekmurščino prišlo s posredovanjem knjižne kajkavščine. Tudi to potrjuje dejstvo, da je bil pred oblikovanjem prekmurske knjižne norme, tj. do druge polovice 18. stoletja, intenziven stik med kajkavščino in prekmurščino.

LITERATURA

- BABIČ, Vanda, 2008: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za slavistiko: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za slovenistiko.
- BORI, Imre, 1973: Egy kaj-horvát daloskönyv magyar eredetű verseiről. *Tanulmányok – Studije* 6, 33–45.
- FANCEV, Franjo, 1935: Tragovima hrvatske kajkavske poezije 16. vijeka. *Ljetopis JAZU* 48, 165–168.
- –, 1939: Hrvatska kajkavska poezija prošlih vjekova. *Ljetopis JAZU* 51, 86–105.
- HADROVICS, László, 1955: *Az ómagyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban*. (MNYTK 89). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- IVŠIĆ, Stjepan, 1970: *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- LUKÁCS, István, 2005: Martjanska pesmarica – izvor za identifikaciju Andrije Knezajića. *Prekmurska narečna, slovstvena ustvarjalnost*. Ur. Jože Vugrinec. Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija Petanjci. 299–305.
- LUKAČ, Stjepan, 2003: Alternative standardizacije i kanonizacije na rubnim područjima: sakralna erotika u Prekmurskoj/Martjanskoj pjesmarici. *Hrvatski književni jezik: zbornik radova*. Ur. Stjepan Lukač. Budimpešta: Hrvatska samouprava Budimpešte. 53–60.
- MEIER-BRÜGGER, Michael, 2003: *Indo-European Linguistics*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- MP: *Martjanska pesmarica*. Uredil in spremna besedila napisal Vilko Novak. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- NOVAK, Vilko, 1997: *Prekmurska Martjanska pesmarica*. Martjanska pesmarica. Ur. Vilko Novak. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 3–64.
- OCZKOWA, Barbara, 2010: *Hrvati i njihov jezik. Iz povijesti kodificiranja književnojezične norme*. Prijevod s poljskoga jezika Neda Pintarić. Zagreb: Školska knjiga.

- ŠOJAT, Olga, 1973: Prekomurska pjesmarica I. (S izborom iz pjesama.) *Forum* 12/7-8, 176-213.
- TÓTH H., Imre, 1999: Rövid összehasonlító szláv nyelvtan. I. rész. *Hangtan, alaktan (főnév, ige), szöveggyűjtemény*. Szeged: JATE.